

uligne P. P. Ottonello le monde contemporain avec l'instrumentalisme scientifique et l'informatisme (p. 17-18) nous amènent à un acerbe technoscientisme qui provoque des nouveaux problèmes ontologiques et d'autres aussi qui concernent l'ébranlement du système des Valeurs; magnifiquement argumenté et construit le présent ouvrage constitue un essai capable de nous assurer des dangers pareils. En résumé nous devons remarquer qu'il s'agit d'une œuvre de haute érudition, claire et convaincante.

Maria KOUTLOUKA
(Thessalonique)

Νίκου Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, *Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821. Ἀνθολογία κειμένων μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια*, τ. Α'. Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ. Προκορυδαλικὴ καὶ κορυδαλικὴ περίοδος, Ἀθήνα, 1988, 80, 315 σσ. Β' *Ἡ ἐπικράτηση τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας. Μετακορυδαλικὴ περίοδος*, Ἀθήνα, Γνώση, 1989, 80, 566 σσ. (Φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ βιβλιοθήκη, 26-27).

Στοὺς δυὸ αὐτοὺς πολυσέλιδους καὶ φροντισμένους, ἀπὸ τυπογραφικὴ ἄποψη, τόμους ἀνθολογοῦνται, μὲ ἱστορικὴ καὶ συστηματικὴ κατάταξη, φιλοσοφικὰ κείμενα τῆς τουρκοκρατίας, ὅπου ἀναδεικνύεται ἡ ἀδιάκοπη πορεία τεσσάρων αἰώνων νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς διανόησης. Χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ ἀναπληρωτὴς καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων Νίκος Κ. Ψημμένος προσδίδει καινούριες διαστάσεις στὴν ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας καὶ σίγουρα προάγει τὶς γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ κείμενα ποὺ ἀνθολογοῦνται ἀνήκουν στὸ χῶρο τῆς ὄντολογίας, τῆς γνωσιολογίας, τῆς λογικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς ἐρμηνείας τῆς γλώσσας. Ἀκόμη, μαρτυροῦν τὴν ἀποδοχὴ τῆς νεώτερης φυσικῆς καὶ τὴν ἀναβάθμιση τῆς ἠθικῆς στὴν καμπὴ τοῦ 18ου αἰ. Ἀπουσιάζει ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐπειδὴ πρόθεση τῶν ἐκδόσεων Γνώση εἶναι νὰ ἀφιερωθεῖ ξεχωριστὸς τόμος στὸ θέμα αὐτό. Στὴν ἐποχὴ ὅμως τοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν νοεῖται διαχωρισμὸς τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ παρατηροῦμε στὸ ἀνθολόγιο δυὸ κεφάλαια ποὺ ἄπτονται περισσότερο τῆς πολιτικῆς σκέψης· τὸ ἓνα ἀφορᾷ τὴν «πρῶτη ἀποτύπωση τῆς νέας ιδεολογίας» (τ. Α', σσ. 293 κ.ἐξ.) καὶ τὸ δεύτερο τὰ «χρέη καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» (τ. Β', σσ. 371 κ.ἐξ.).

Στὴν ἐκτενῆ κριτικὴ ἐπισκόπηση τῶν προβλημάτων τῆς μέχρι σήμερα ἔρευνας ποὺ δημοσιεύεται στὸν πρῶτο τόμο, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ φιλοσοφία

τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὰ βασικὰ προβλήματα προσέγγισής της» μελετοῦνται θέματα, ὅπως οἱ ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, οἱ πηγές της καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν περιόδων της. Στὶς εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ Ν. Ψημμένου γιὰ τὴν ἀργοπορία ποὺ σημειώθηκε στὴ συστηματικὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, θὰ μπορούσε κανεὶς συμπληρωματικὰ νὰ πεῖ ὅτι ἀνασταλτικὸς παράγοντας στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπῆρξε κυρίως ἡ γενικότερη νοοτροπία καὶ ἡ μέθοδος ποὺ ἐπικράτησε γιὰ ἀρκετὲς δεκαετίες στὴν ἔρευνα, στὴν ὁποία παρατηρήθηκε καὶ τὸ ἐξῆς παράδοξο: ἀφ' ἑνὸς προβάλλεται ὁ νεοελληνικὸς στοχασμὸς ὡς τμῆμα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας ἀλλὰ παρερμηνεύθηκε ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος, ποὺ δὲν εἶναι ἡ ἀδιάκοπη ἀναζήτηση μηχανιστικῶν ἐπιδράσεων ἀλλὰ κυρίως ἡ μελέτη τῆς δυναμικῆς τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, πῶς δηλαδὴ λειτουργοῦν οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς στὴν ἐσωτερικὴ της δομὴ. Γιατὶ ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία, τμῆμα τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, ἀποτελεῖ ὅμως ἓνα πολιτισμικὸ ὀργανικὸ σύνολο μὲ τὶς δικές του ἰδιαιτερότητες, ποὺ ἀντικατοπτρίζουν τὴ νεοελληνικὴ ιδεολογία σὲ συνάρτηση μὲ τὶς ἐκάστοτε ἱστορικὲς συγκυρίες καὶ τοὺς ἱστορικοὺς παράγοντες· τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τὴν ἀποτελοῦν, ἀνταποκρίνονται στὶς ιδεολογικὲς ζυμώσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ προσαρμόζονται στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Ἐπομένως, δὲν εἶναι ἓνα «ἐπιφαινόμενο» τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποῖου τὴ σημασία ἐπιτρέπεται ν' ἀμφισβητοῦμε.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Ν. Ψημμένου τοποθετεῖται στὴν προοπτικὴ τῶν σπουδῶν γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλοσοφία, ὅπως ἐμπεδώθηκαν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '70 καὶ μετὰ. Ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεση τῆς ὅλης ἐργασίας σὲ προκορυδαλική, κορυδαλική καὶ μετακορυδαλική περίοδο προβάλλει μὲν τὴν προσφορὰ τοῦ Θ. Κορυδαλέα στὸν προσανατολισμὸ τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν ἐκσυγχρονισμό της, ἀλλὰ προσκρούει στὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσο εὐστοχεῖ ἓνα παρόμοιο σχῆμα. Γιατί, ἀναγκαστικὰ στὴν κορυδαλικὴ περίοδο τοποθετοῦνται ὑπομνηματιστὲς τοῦ Ἀριστοτέλη ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ κορυδαλικοὶ ἦσαν (Γεράσιμος Βλάχος, Νικόλαος Κούρσουλας), οἱ ὁποῖοι διαφοροποιοῦνται ριζικὰ ἀπὸ τὴν κορυδαλικὴ ἐρμηνεία ἐνῶ ἀντιπαρέρχεται ἡ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸν νεοαριστοτελισμὸ καὶ τὸν μεταβυζαντινὸ ἀριστοτελισμὸ (π.χ. ἀνάμεσα στοὺς Γ. Σουγδουρῆ-Βησσαρίωνα Μακρῆ) ἢ ἀκόμη ἡ στάση τοῦ Ἰάκωβου Μάνου, διδασκάλου τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Ἐπίσης μετριάζεται ἡ μεγάλη ἀκτινοβολία τῶν πραγματικῶν ἐπιγόνων τοῦ Κορυδαλέα (Σ. Κυμινῆτης, Ἰωάννης Καρυοφύλλης, Γερμανὸς Λοκρός) στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες ὅπως καὶ διασπᾶται ἡ συνοχὴ τῆς φαναριώτικης σκέψης μὲ τὸ διαχωρισμὸ τοῦ στοχασμοῦ τῶν Μαυροκορδάτων. Ἀλλὰ καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ νεοελληνικοῦ

Διαφωτισμοῦ ὡς μετακορυδαλική περίοδος ἀποπροσανατολίζει τὸν μελετητή, ἀφοῦ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ «ἀντικορυδαλισμός».

Ὁ Ν. Ψημμένος χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας στὴν εὐρύτερη σημασία της καὶ θεωρεῖ πηγές τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, κείμενα χωρὶς ἀποκλειστικὰ φιλοσοφικὴ χροιά ἀλλὰ ποὺ προσδιορίζουν τὴν τάση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ θεωρητικὴ δικαίωση τῆς ἀνεξαρτησίας του. Μὲ τρόπο τεκμηριωμένο, ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἔκδοσης ἀναλύει τὶς ἐκάστοτε τάσεις τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας στὰ εἰσαγωγικὰ κείμενα κάθε ἐνότητας. Στὸν πρῶτο τόμο ἔχουμε τὴν εἰσαγωγικὴ μελέτη «Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς στὶς ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας» (σσ. 53-60), ὅπου δίνεται ἡ ἀντιπαράθεση τῶν Ἑλλήνων ἀριστοτελικῶν πρὸς τοὺς πλατωνικοὺς καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἀντιπαράθεση στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ ὅτι δὲν ἔλειψε παντελῶς ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία τὸν 16ο αἰ. στὴν Ἑλλάδα. Τὰ προβλήματα τοῦ ἀριστοτελισμοῦ παρουσιάζονται στὴν εἰσαγωγικὴ ἐπισκόπηση ποὺ τιτλοφορεῖται «Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων στὴ μελέτη τῶν ὑπομνημάτων» (σσ. 173-182), ἐνῶ στὸ δεύτερο τόμο, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένος στοὺς προδρόμους καὶ τοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἔχουμε τὴ διερεύνηση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὸ μελέτημα «Ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῆς ἀριστοτελικῆς στὴν ἀποδοχὴ τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας» (σσ. 13-28). Δίπλα στοὺς Ἑλληνες διαφωτιστές, νομίζουμε ὅτι ἔχει τὴ θέση του καὶ ὁ Θεόδωρος Καβαλλιώτης, μαθητὴς τοῦ Ε. Βούλγαρη, τοῦ ὁποῖου τὰ χειρόγραφα ἔχουν ἀπασχολήσει τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ν.Α. Εὐρώπης.

Σὲ παράρτημα τοῦ δεύτερου τόμου ἀναδημοσιεύονται κείμενα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας πρὸς τὴ φιλοσοφία, τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαμάχης θεολογίας καὶ φιλοσοφίας σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἀλλὰ κυρίως στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ., ὅποτε παρατηρεῖται ἀναβίωση τῶν παλαμικῶν δοξασιῶν καὶ τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδας. Στὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ ἀνθολογίου ἔχουμε ἕναν πραγματικὸ ὁδηγὸ γιὰ τὶς νεοελληνικὲς φιλοσοφικὲς σπουδὲς ὡς τὸ 1821 (σσ. 500-550) καὶ ὅπου ὁ ἐρευνητὴς βρίσκει ἕνα χρήσιμο ἐργαλεῖο καὶ τὸ εὐρύτερο κοινὸ ἕνα πολύτιμο βοήθημα.

Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
(Ἀθῆναι)

